

УДК 811.161.1'25: 811.161.3(043.3)

**СЕМАНТЫЧНАЯ ВАРЫЯНТНАСЦЬ АЎТАРСКІХ МЕТАФАР
У ПЕРАКЛАДНЫМ ТЭКСЦЕ
(на матэрыяле рамана А. Пушкіна “Яўгеній Анегін”)**

Л. В. Прахарэнка

кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства УА МДПУ імя І. П. Шамякіна

У артыкуле разглядаюцца тыпы адпаведнасцей метафар А. Пушкіна пры пераводзе рамана «Яўгеній Анегін» на беларускую мову.

Уводзіны

У тэксце перакладу рамана ў вершах “Яўгеній Анегін” выразна прасочваецца арыентаванасць перакладчыка на захаванне зыходнай аўтарскай вобразнасці, яе рэалізацыі альтэрнатыўнымі моўнымі сродкамі ў тым выпадку, калі немагчымы даслоўны пераклад.

Вынікі даследавання і іх абмеркаванне

У працэсе супастаўлення тэкстаў намі быў выяўлены значны пласт метафарычных словазлучэнняў, якія пры захаванні зыходнай вобразнасці маюць некаторыя семантычныя разыходжанні з арыгіналам. Часцей за ўсё перакладчык замяняе аўтарскую лексіку блізкай па значэнні па прынцыпу сумежнасці:

Он рыться не имел охоты

В хронологической пыли [1, 27].

Ён варушыць не меў ахвоты

Гісторыі архіўны пыл [2, 124].

Словазлучэнне *хронологическая пыль* уяўляе сабой метафару, якую аўтар ужывае адносна гісторыі як навукі. Слова *пыль* абазначае ‘мельчайшие сухие частицы, носящиеся в воздухе или скапливающиеся на поверхности чего-нибудь’ [3, 625]. Гэтае слова таксама іранічна характарызуе старажытнасць. Нетыповым з’яўляецца прыметнік *хронологическая*, які ў аўтарскім тэксце служыць азначэннем да слова *пыль* (параўн.: *дорожная пыль, книжная пыль*). Словазлучэнне *хронологическая пыль* у кантэксце становіцца метафарычным за кошт пачатковай неспалучальнасці паняццяў, якія абазначаюцца гэтымі словамі. У беларускамоўным тэксце перакладу Аркадзь Куляшоў замяняе словазлучэнне сінанімічным: *гісторыі архіўны пыл*. У выніку рускаму слову *хронологический* адпавядаюць беларускія *гісторыя* (‘рэчаіснасць у яе развіцці і руху’, ‘навука аб развіцці чалавечага грамадства’, ‘сукупнасць фактаў і падзей, што адносяцца да мінулага жыцця; мінулае, якое захавалася ў паняцці людзей’ [4, 150]) і *архіўны* (які мае адносіны да архіва – ‘збор рукапісаў, пісем і пад., што маюць дачыненне да дзейнасці якой-небудзь установы ці асобы’ [4, 66]). Семантыка зыходнай страфы перадаецца ў поўным аб’ёме, але пры гэтым аўтарская метафара “спіраецца”, канкрэтызуецца словам *гісторыя*. У гэтым выпадку назіраецца аслабленне вобразнасці дзеля захавання дакладнасці значэння.

А Петербург неугомонный

Уж барабаном пробужден [1, 21].

Збуджае Пецярбург шумлівы

Святальны барабана гром [2, 134].

У прыведзенай страфе арыгінальнага тэксту можна адзначыць два метафарычныя словаўжыванні: прыметнік *неугомонный* і дзеепрыметнік *пробужден*, значэнне якіх перадаецца ў беларускамоўным тэксце перакладу прыметнікамі *шумлівы* і словазлучэннем *збуджае гром*. Супаставім іх значэнні:

<i>неугомонный</i>	Такой, который не может утомиться, подвижный, шумливый [3, 406]	<i>шумлівы</i>	Схільны шумець, утвараць шум [4, 765]
<i>пробужден: пробудить</i>	То же, что будить [3, 595]	<i>збуджае</i>	Перапыняць чый-небудзь сон, прымушаць прагнуцца; абуджаць што-небудзь у каго-небудзь, выклікаць да жыцця, дзейнасці [4, 95]
		<i>гром</i>	Грукат, які суправаджае маланку ў час навальніцы [4, 157]

Метафарычнае азначэнне *неугомонный* супадае ў адным са сваіх слоўнікавых значэнняў з беларускім *шумлівы* і з'яўляецца гіперонімам у дачыненні да яго. А. Куляшоў канкрэтызуе значэнне аўтарскага метафарычнага азначэння, у выніку чаго вобразнасць часткова страчваецца, так як прыметнік *шумлівы* можа характарызаваць як чалавека, так і нежывыя аб'екты. Аднак паралельна назіраецца ўзнікненне дадатковай вобразнасці пры перакладзе дзееспрыметніка *пробужден: збуджае барабана гром*. Увядзеннем дадатковага назоўніка *гром*, які ў гэтым перакладзе набывае метафарычнасць, перакладчык узмацняе зыходную вобразнасць.

Пры перакладзе вобразных сродкаў рамана "Яўгеній Анегін" на беларускую мову А. Куляшоў нярэдка ўжывае кантэкстуальныя сінонімы, такія, як, напрыклад, словы *неугомонный* – *шумлівы*:

<i>Как женицин, он оставил книги,</i>	<i>Ён, як жанчын, пакінуў кнігі</i>
<i>И полку, с пыльной их семьей,</i>	<i>І шафы з пыльнай іх сям'ёй</i>
<i>Задержул траурной тафтой [1, 23].</i>	<i>Завесіў чорнаю тафтой [2, 137].</i>

Мы назіраем няпоўнае супадзенне прыметнікаў *траурный* – *чорны*: *траурный* – 'печальный и мрачный' [3, 797]; *чорны* – 'які мае колер сажы, вугалю', 'цяжкі, змрочны, беспрасветны' [4, 748]. Аднак у масавай свядомасці *чорны* колер таксама асацыіруецца са смерцю, жалобай. Таму гэтую лексему можна назваць кантэкстуальным сінонімам да слова *жалобны* – дакладнаму адпаведніку рус. *траурный* [5, т. 3, с. 542]. Аднак у кантэксце слова *траурный* мае стылістычнае адценне іроніі, якое страчваецца пры яго перакладзе прыметнікам колеру *чорны*.

Увогуле, перакладчык даволі часта замяняе кантэкстуальнымі сінонімамі прыметнікі:

<i>Улыбкой ясною природа</i>	<i>Усмешкай сонечнай прырода</i>
<i>Сквозь сон встречает утро года [1, 121].</i>	<i>Праз сон вітае ранак года [2, 226].</i>

У арыгінальным тэксце ўжываецца метафара, пасродкам якой прырода набывае рысы жывой істоты. Пры гэтым слова, што ў структуры метафары нясе асноўную семантычную нагрузку, у мове перакладу мае дакладны эквівалент: *улыбка* – *усмешка* [5, т. 3, с. 606]. Аднак перакладчык змяняе семантыку прыметніка *ясный* ('яркий, сияющий', 'светлый, ничем не затемненный' [3, 906]) на *сонечны* ('з яркім святлом сонца', 'радасны, пшчаслівы' [4, 613]). У кантэксце рамана апошняе азначэнне не аслабляе вобразна-эстэтычны эффект, паколькі з'яўляецца сінанімічным. Так, напрыклад, у беларускай мове словы *ясны* і *сонечны* адносяцца да сінонімаў [6, 482].

Аналагічным чынам аўтар замяняе больш агульнае метафарычнае абазначэнне аб'екта рэчаіснасці ў наступным выпадку:

<i>Того змея воспоминаний,</i>	<i>Таму гадзюка ўспамінаў</i>
<i>Того раскаянье грызет [1, 24].</i>	<i>Нідзе спакою не дае [2, 138].</i>

Слова *змея* замяняецца гіпонімам *гадзюка*, які мае больш канкрэтнае значэнне: *змея* – 'пресмыкаюццаеся с длинным извивающимся телом, часто с ядовитыми железами в пасти' [3, 226]; *гадзюка* – 'ядавітая змея з плоскай трохвугольнай галавой' [4, 140]. У выніку вобразнасць метафары не страчваецца, паколькі гэтыя лексемы аб'ядноўваюцца агульным родавым паняццем. Аднак значэнне метафарычна ўжытага дзеяслова *грызет* перадаецца не зусім дакладна дзеяслоўным словазлучэннем *спакою не дае*, якое з'яўляецца гіперанімічным у дачыненні да арыгінальнай лексемы, што прыводзіць да аслаблення вобразнасці.

<i>В обоих сердца жар угас;</i>	<i>Агонь у нашых сэрцах згас;</i>
<i>Обоих ожидала злба</i>	<i>Чакала ўперадзе тым часам</i>
<i>Слепой Фортуны и людей</i>	<i>І нас, і нашу маладосць</i>
<i>На самом утре наших дней [1, 24].</i>	<i>Людзей, сляпога лёсу злосць [2, 10].</i>

Аўтарскае метафарычнае спалучэнне слоў *сердца жар угас* перакладаецца на беларускую мову як *агонь у сэрцах згас*. Пры гэтым паміж словамі *жар* і *агонь* існуе рода-відавая семантычная сувязь: *жар* – 'горячий, сильно нагретый воздух, зной', 'горячие угли без пламени', 'разгоряченное, лихорадочное состояние' [3, 185]; *агонь* – 'гаручыя святлівыя газы высокай тэмпературы; полымя' [4, 29]. Паміж гэтымі паняццямі існуе выразная семантычная сувязь на прымеце цяпла. У дадзеным выпадку яны з'яўляюцца семантычнымі эквівалентамі; ужыванне лексемы *агонь* у беларускім перакладзе дазваляе захаваць зыходную вобразнасць, метафарычнасць.

<i>Блажен, кто с нею сочетал</i>	<i>Шчаслівы той, хто спалучаў</i>
<i>Горячку рифм: он тем удвоил</i>	<i>З каханнем верш: ён тым падвоіў</i>
<i>Поэзии священный бред [1, 29].</i>	<i>Паэзію юнацкіх дзён [2, 142].</i>

Метафарычнае словазлучэнне *горячка рифм* замяняецца перакладчыкам тэматычна блізім назоўнікам *верш*, што, аднак, прыводзіць да страты вобразнасці, дэметафарызацыі:

<i>горячка</i>	Сильное возбуждение, азарт, спешка в каком-н. деле [3, 137]	<i>верш</i>	Невялікі мастацкі твор, напісаны рытмізаванай мовай [4, 110]
<i>рифма</i>	Созвучие концов стихотворных строк [3, 669]		

Арыгінальнае метафарычнае словазлучэнне *горячка рифм* пры перадачы семантыкі словам *верш* страчвае вобразнасць пры захаванні асноўнага сэнсу. Падобная з’ява пры супастаўленні тэкстаў арыгінала і перакладу назіраецца дастаткова часта:

Я жду тебя: единым взором Чакаю я: свайей увагай
Надежды сердца оживи [1, 62]. *Мае надзеі ўзварухні* [2, 172].

Слова *взор* мае ў рускай мове значэнне ‘то же, что взгляд’, ‘направленность зрения на кого-что-н.’ [3, 77]. Беларускае *ўвага* падаецца тлумачальным слоўнікам як ‘сканцэнтраванасць думак ці зроку, слыху на чым-небудзь’. Пры наяўнасці дакладных адпаведнікаў *позірк, погляд* [4, 675] перакладчык па тых або іншых прычынах выкарыстоўвае назоўнік з больш агульным значэннем. Не зусім дакладна перадаецца і семантыка метафарычна ўжытага дзеяслова *оживить* – ‘возвратить к жизни, сделать снова живым’ [3, 439]. Беларускае слова *ўзварухніць* некалькі адрозніваецца сваім значэннем: ‘вывесці са стану вяласці, пасіўнасці, расшавліць, узняць; абудзіць, ажывіць’, ‘выклікаць глыбокія пачуцці, узрушыць’ [4, 682]. Аднак паміж гэтымі лексемамі існуе пэўная сэнсавая карэляцыя, так як у кантэксце перакладу асноўнае значэнне і метафарычнасць словазлучэнняў захоўваюцца. Захаванне першапачатковай вобразнасці можа адбывацца ў выпадку няпоўнай эквівалентнасці другасных лексічных адзінак пры захаванні значэння метафараўтвараючых:

Мелькает, вьется первый снег, *Мільгае, кружыцца сняжок,*
Звездами падая на брег [1, 81]. *У першых зорках беражок* [2, 189].

Рускаму слову *звезда* адпавядае беларускае *зорка* – г. зн., што аўтар перакладу ўжывае дакладны адпаведнік [7, т. 1, с. 520]. Аднак у перакладным тэксце адсутнічае дзеяслоў *падаты*: *у першых зорках беражок*. На яго месцы падразумяецца дзеяслоў быццёнасці *ёсць*, які служыць падсвядомай лагічнай звязкай. Калі ў аўтарскім тэксце метафара характарызуе працэс “снег звездами падает”, то ў перакладзе – вынік: “беражок (ёсць) у зорках”. Аднак пры гэтым захоўваецца метафара, заснаваная на прыпадабненні сняжынак да зорак.

Такім чынам, на прыкладзе перакладу рамана “Яўгеній Анегін” на беларускую мову мы можам прасачыць змену метафарычнага зместу вобразнага выразу пры замене дзеяслоўнага кампанента метафары.

Блеснул мороз. И рады мы *Мароз ударыў. Рады мы*
Проказам матушки зимы [1, 132]. *Прыемным забаўкам зімы* [2, 236].

Дзеяслоў *блеснул* (‘ярко светиться, сверкать; излучать отраженный свет’ [3, 48]) ужыты ў пераносным значэнні, таму што звычайна не суадносіцца з назоўнікам *мороз* – ‘очень холодная погода’ [3, 358]. Аўтар, верагодна, меў на ўвазе бляск снегу і ільду пры марозным надвор’і. А. Куляшоў у беларускамоўным тэксце перакладу замест дакладных эквівалентаў *блішчаць, зісцець, ззяць* ужывае ў пераносным значэнні дзеяслоў *ударыць* (‘раптоўна, з сілай наступіць’ [4, 679]), які адрозніваецца ад арыгінальнага аўтарскага большай інтэнсіўнасцю дзеяння, закладзенай у семантыцы. Пры гэтым выказванне *мароз ударыў* становіцца агульнамоўнай, “сцёртай” метафарай.

Перанос метафары з аднаго аб’екта на іншы можа адбывацца і праз яго замену іншым, сінанімічным:

Чье сердце опыт остудил *Хто да ўсяго ў жыцці астыў*
И забываться запретил [1, 85]! *І ўсё сабе забараніў* [2, 193]!

Аўтар ужывае яркую метафару *сердце опыт остудил*, якая ў тэксце перакладу спрашчаецца: суб’ектам дзеяння становіцца не *опыт*, а сам чалавек: *кто да ўсяго ў жыцці астыў*. Сэнсавая эквівалентнасць перакладу дасягаецца за кошт ужывання слоў з блізім значэннем: так, слова *остудить*, ужытае аўтарам у пераносным сэнсе, мае слоўнікавае значэнне ‘охлаждать, давать остынуть’ [3, 456]; беларускі кантэкстуальны адпаведнік *астыць* мае значэнне ‘стыць’, ‘стаць халодным, абьякавым да каго-, чаго-небудзь’ [4, 71]. Такім чынам, метафарычнасць аслабляецца: замест яркага ўвасаблення перакладчык ужывае слова ў пераносным значэнні адносна асобы.

Змяненне метафары ў параўнанні з арыгінальным тэкстам можна таксама праілюстраваць наступным прыкладам:

Морозной пылью серебрится "Пайшоў, пайшоў!" – і срэбрам ззяе
Его брововый воротник [1, 13]. *Снег на брововом каўняры* [2, 127].

Для таго, каб раскрыць сутнасць арыгінальнай і перакладной метафар, дадзім азначэнні слоў, якія іх утвараюць:

<i>морозный</i>	Бываючий во время мороза, морозов, очень холодный [1, 358]	–	
<i>пыль</i>	Мельчайшие сухие частицы, носящиеся в воздухе или скапливающиеся на поверхности чего-нибудь [1, 625]	<i>снег</i>	Атмасферныя ападкі ў выглядзе крышталікаў лёду, а таксама суцэльная маса такіх ападкаў, што пакрывае зямлю [4, 612]
<i>серебрится</i>	Становится серебристым [1, 702]	<i>срэбра</i>	Каштоўны бліскучы метал шэравата-белага колеру [4, 595]
		<i>ззяць</i>	Вылучаць ззянне [4, 241]

Метафарычнае словазлучэнне *морозная пыль* у значэнні "снег" замяняецца перакладчыкам на прамую назву аб'екта метафары, аднак вобразнасць захоўваецца за кошт раскрыцця семантыкі дзеяслова *серебрится*: *срэбрам ззяць*. Такім чынам перакладчык аслабляе вобразнасць аднаго словазлучэння, прапускаючы першапачатковы аб'ект метафары, і ўзмацняе яе ў іншым.

Такім чынам, семантычная варыянтнасць пры перакладзе метафар у рамана "Яўгеній Анегін" на беларускую мову можа ўтварацца ў выніку:

- 1) замены аўтарскіх лексем іх тэматычна блізкімі частковымі адпаведнікамі, якія ёсць у беларускай мове: *в хронологической пыли – гісторыі архіўны пыл*;
- 2) ужывання перакладчыкам сінонімаў, якія адносяцца да той жа часціны мовы, што і арыгінальнае лексемы, якія ўтвараюць аўтарскія тропы: *Петербург неугомонный – Пецярбург шумлівы*;
- 3) гіперанімічных і гіпанімічных адносін паміж лексэмамі ў арыгінальным і перакладным тэкстах: *змея воспоминаний – гадзюка ўспамінаў*.

Пры гэтым даволі часта назіраецца "сціранне" метафары, аслабленне зыходнай вобразнасці: *сердце опыто остудил – хто да ўсяго ў жыцці астыве*. Гэта звязана з тым, што выкарыстаныя аўтарам словы, якія ўтвараюць метафару, часта звязаны з арыгіналам толькі тэматычна і не з'яўляюцца дакладнымі адпаведнікамі. У выніку тэкст перакладу захоўвае толькі семантычнае "ядро" метафары.

Пры перакладзе таксама можа адбывацца аслабленне адной прыметы і ўзмацненне іншай, у выніку чаго семантычнае ядро метафары змяшчаецца: *морозной пылью серебрится – срэбрам ззяе*.

Такім чынам, мы можам сцвярджаць, што пераклад рамана ў вершах "Яўгеній Анегін" А. Пушкіна на беларускую мову А. Куляшовым захоўвае асноўную семантыку метафар арыгінала, але вобразнасць перакладнага тэксту можа аслабляцца або падвяргацца пераасэнсаванню.

Літаратура

1. Пушкин, А. С. Полн. собр. соч. : в 10 т. / А. С. Пушкин. – Л. : Наука, 1977. – Т. 5 : Евгений Онегин. Драматические произведения. – 528 с.
2. Пушкін, А. С. Выбраныя творы / А. С. Пушкін. – Мінск : Маст. літ., 1999. – 430 с.
3. Ожегов, С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Азъ, 1996. – 928 с.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд.: М. Р. Суднікі, М. Н. Крыўко. – Мінск : БелЭн, 2002. – 784 с.
5. Русско-белорусский словарь : в 3 т. / НАН Беларуси ; Ин-т языкознания им. Я. Коласа. – 8-е изд., испр. и доп. – Минск : БелЭн, 2002. – Т. 1–3.
6. Клышка, М. К. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў / М. К. Клышка. – Мінск : Бел. навука, 2005. – 592 с.
7. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / пад рэд. К. К. Атраховіча. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1–5.

Summary

The article deals with the correspondence types of A. Pushkin's metaphors by translating the novel «Eugene Onegin» into the Belarusian language.

Паступіў у рэдакцыю 28.08.12.